

مطالعات حقوق تطبیقی

دوره ۹، شماره ۱

بهار و تابستان ۱۳۹۷

صفحات ۲۵ تا ۴۶

بررسی امکان استناد ثالث به تعهدات قراردادی حرفه‌ای در

دعوی مسئولیت مدنی

حسن بادینی*

دانشیار دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران

مجید صرفی

دانشجوی دکتری حقوق خصوصی دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران

(Email: Majid_sarfi@ ut.ac.ir)

(تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۰۴/۲۳، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۰۹/۱۶)

چکیده

مطابق اصل نسبی بودن قراردادها، تعهدات قراردادی محدود به طرفین قرارداد است و ثالث نمی‌تواند برای اثبات تقصیر حرفه‌ای به نقض آن تعهدات استناد کند و استناد به تکالیف قانونی و عرفی حرفه‌ای به تنهایی نیز ثالث را با محدودیت‌هایی در جبران خسارت مواجه می‌کند، به این منظور راه‌حل‌های متفاوتی برای حمایت از ثالث در جهت معافیت وی از اثبات تقصیر مدنی حرفه‌ای و امکان استناد وی به نقض تمام تعهدات قراردادی حرفه‌ای (اعم از وسیله و نتیجه) ارائه شده است. شناسایی نقض تعهد قراردادی به عنوان یک تقصیر مدنی، مداخله موقعیت قراردادی حرفه‌ای در شناسایی تقصیر مدنی وی (ایده نسبیت تقصیر قراردادی) و نهاد حقوقی تعهد به نفع ثالث، امکان ایجاد تعهد به سود عموم و شکل‌گیری رابطه قراردادی مستقیم بین حرفه‌ای و ثالث، راه‌حل‌های مرسوم است که این امکان را به ثالث می‌دهند که علیه حرفه‌ای طرح دعوا کنند. اما در مورد فعالیت حرفه‌ای‌ها که بیشتر در متن قراردادها شکل می‌گیرد، نهادهای یادشده کارایی لازم را ندارند تا از ثالث در برابر خسارت‌های ناشی از فعالیت حرفه‌ای حمایت کنند. بر این اساس، رویه قضایی فرانسه و انگلستان با استفاده از مبانی قاعده امکان استناد طرفین قرارداد به وضعیت حقوقی ناشی از قرارداد در مقابل ثالث و یا توسعه تعهد به احتیاط و مراقبت در انجام تعهدات قراردادی به اشخاص ثالث، از ثالث حمایت کرده‌اند. در حقوق ایران، در نظام قواعد عمومی، امکان تعهد به سود عموم و در قانون حمایت از حقوق مصرف‌کنندگان، مسئولیت محض حرفه‌ای در برابر طرف قرارداد و ثالث راه‌حل‌هایی هستند که می‌توانند در جهت حمایت از ثالث پیشنهاد شوند.

واژگان کلیدی

ثالث، حرفه‌ای، قابلیت استناد، مسئولیت محض، مسئولیت مدنی.

مقدمه

شخص حرفه‌ای بیشترین فعالیت تخصصی خود را با انعقاد قرارداد آغاز می‌کند (کاتوزیان، ۱۳۸۷ «الف»، ش ۱۹). از این تاریخ قواعد ویژه‌ای در فعالیت وی حاکم می‌شود که شاخه مستقلی را در حوزه مسئولیت مدنی ایجاد می‌کند. در رابطه قراردادی، حرفه‌ای علاوه بر تعهد اصلی موضوع قرارداد، تعهدات ویژه‌ای را برعهده دارد که در مورد غیرحرفه‌ای‌ها وجود ندارد. تعهد به همکاری (Obligation de coopération)، تعهد به حفظ ایمنی (obligation de sécurité)، تعهد به حفظ اسرار (Obligation de Confidentialité)، تعهد به ارائه اطلاعات و هشدار (Obligation d'information ou renseignement)، تعهد به هوشیاری (Vigilance)، تعهد شفافیت (Transparence)، وفاداری (fiduciary/ fidélité) و تعهدات اخلاقی (devoire moraux) از جمله این تعهدات هستند (Le Tourneau, 2005, p.88).

موضوع اصلی قرارداد که حرفه‌ای انجام آن را برعهده می‌گیرد، گاهی از نوع نتیجه است، مانند تعهد معمار در ساخت ساختمان (کاتوزیان، ۱۳۸۷ «الف»، ش ۱۹۵) و گاهی به وسیله است، مانند تعهد پزشک در درمان بیماری (کاتوزیان، ۱۳۸۷ «ب»، ش ۸۰۰). تعهدات فرعی قراردادی وی نیز گاهی به نتیجه است، مانند تعهد به هوشیاری. در مورد تعهدات به نتیجه، صرف عدم حصول نتیجه، یک تقصیر محسوب می‌شود و در مورد تعهدات به وسیله، حرفه‌ای باید تمام دقت (care) و مهارت (skill) خود را در کنار کسب دانش (Knowledge) در حوزه فعالیت خود و تصمیمات (Judgment) به‌هنگام و مناسب موضوع تعهد به‌کار گیرد تا نتیجه مورد نظر طرفین حاصل شود و گرنه مرتکب تقصیر شده است. البته به لحاظ جایگاه خاص حرفه‌ای‌ها، در مورد این تعهدات برای آنان فرض تقصیر پیش‌بینی شده است (بحرانی، ۱۳۶۳، ص ۶۱۵؛ حکمت‌نیا، ۱۳۸۹، ص ۲۸۸).^۱ معیار تقصیر حرفه‌ای نیز «انسان متعارف» نیست، بلکه تجاوز از رفتار یک هم‌حرفه‌ای شایسته در شرایطی است که تعهدات قراردادی قلمرو آن را معین کرده است.

مطابق تکلیف عام مراقبت و احتیاط، وقتی شخصی انجام فعالیتی را آغاز می‌کند، متعهد است احتیاط لازم را به‌عمل آورد و به تکالیف عرفی و قانونی خود عمل کند، و گرنه در برابر

۱. در باب مسئولیت پزشک، ر.ک. کاتوزیان، ۱۳۸۷ (ب)، ش ۸۰۱ و صفایی، ۱۳۹۱، ص ۱۴۷. در مورد مسئولیت متصدی حمل و نقل، ر.ک. کاتوزیان، ۱۳۸۷ (ب)، ش ۸۰۲ (ماده ۳۸۶ قانون تجارت و بند ۲ ماده ۱۱۳ قانون دریایی). کمیسیون اتحادیه اروپا در سال ۱۹۹۱م طرحی را در خصوص مسئولیت ارائه‌کنندگان خدمات منتشر کرد که در آن مسئولیت ارائه‌کنندگان خدمات بر مبنای فرض تقصیر پیش‌بینی شده بود: «The burden of proving the absence of fault shall fall upon the supplier of the service».

زیان دیده مسئول جبران خسارت است. حرفه‌ای نیز از این قاعده عمومی مستثنا نیست و با انعقاد قرارداد و شروع فعالیت حرفه‌ای، علاوه بر تعهدات قراردادی، باید به تکالیف عرفی و قانونی خود عمل کند، در غیر این صورت در برابر ثالث مسئول جبران خسارت است.

با وجود این، گاهی نقض تعهدات قراردادی از ناحیه حرفه‌ای به ورود خسارت به اشخاص ثالث منجر می‌شود؛ مثلاً اگر وکیلی در تنظیم وصیت‌نامه مرتکب تقصیر شود، علاوه بر موصی که طرف قرارداد است، موصی‌له نیز ممکن است متحمل زیان شود و یا نقض تعهدات قراردادی پزشک در برابر بیمار ممکن است به خسارت اطرافیان بیمار بینجامد. نقض تعهد معمار در طراحی ممکن است موجب شود اشخاص ثالثی که طرف قرارداد وی نیستند آسیب ببینند و یا اشتباه محاسباتی یک مهندس در ترسیم نقشه یک محل برای یک مؤسسه جغرافیایی، موجب ورود آسیب به گردشگران شود و یا اشتباه حسابدار در محاسبه دارایی شرکت سبب ورود ضرر طرف‌های معامله با شرکت گردد.

در این موارد این پرسش مطرح است که آیا ثالث راه‌حلی در اختیار دارد تا به بی‌احتیاطی و تقصیر حرفه‌ای (به معنای نقض تعهد) در انجام تعهدات قراردادی استناد کند و یا باید مطابق قواعد عمومی مسئولیت قهری با استناد به نقض تعهدات عرفی و قانونی علیه حرفه‌ای طرح دعوا کند؟ اهمیت این پرسش در این است که معمولاً تعهدات قراردادی حرفه‌ای از تعهدات عرفی و قانونی وی در برابر ثالث بیشتر است و اینکه در روابط قراردادی، حرفه‌ای دارای تعهدات ویژه‌ای است که در برابر عموم جامعه برعهده ندارد؛ بنابراین ثالث می‌تواند با اثبات نقض این تعهدات، تقصیر حرفه‌ای را اثبات کند. همچنین بعضی تعهدات قراردادی حرفه‌ای از نوع نتیجه است، برخلاف تعهدات حرفه‌ای در برابر عموم که از نوع وسیله است (Dugdale, & Stanton, 1981, p.308) و لذا ثالث کافی است نقض تعهد (عدم حصول نتیجه) را اثبات کند، بدون اینکه نیاز باشد تقصیر مدنی وی را ثابت نماید. در نهایت اینکه در تعهدات به وسیله قراردادی، برای حرفه‌ای (حداقل در مواردی) فرض تقصیر پیش‌بینی شده و طرف قرارداد از اثبات تقصیر حرفه‌ای معاف است.

در نظام عرضه کالا به جامعه مصرف‌کنندگان، مسئولیت محض عرضه‌کنندگان کالا به عرضه‌کالای سالم از رابطه قراردادی فراتر رفته و در برابر اشخاص ثالث نیز پذیرفته شده است (Hodges, 1984, p.677). بنابراین اگر در نتیجه عیب کالا خسارتی به ثالث وارد شود، نامبرده به اثبات تقصیر عرضه‌کننده نیازی ندارد و کافی است عیب کالا را اثبات کند. اما در مورد حرفه‌ای‌ها این بحث از پیچیدگی خاصی برخوردار است. خدمات حرفه‌ای برخلاف کالا که مستقل از فعالیت تولیدکننده و به‌عنوان نتیجه فعالیت او وارد جامعه مصرف می‌شود، چیزی مستقل از تعهدات قراردادی وی نیست. به عبارتی، عیب خدمات حرفه‌ای برابر با عدم انجام

تعهدات قراردادی است. به طوری که ثالث برای اثبات عیب خدمت باید اثبات کند تعهدات قراردادی، قانونی و یا عرفی خود را نقض کرده است.

دانش، مهارت و تجربه‌ای که حرفه‌ای دارد، معیارهایی که از وی انتظار می‌رود رعایت کند، جایگاه اجتماعی وی، انتظار متعارف و معقول اشخاص ثالث که بر اساس آن به حرفه‌ای این اعتماد را دارند که نامبرده تعهدات خود را با مهارت و به صورت بی‌طرفانه بین خود و مشتری خود انجام می‌دهد. آگاهی حرفه‌ای از این امور و اینکه اظهار نظرهای فنی وی در نتیجه‌گیری عموم افراد جامعه مؤثر است (قهرمانی، ۱۳۷۷، ص ۸۲؛ clerk & lindsell, 1995, p.411) و دشواری اثبات تقصیر حرفه‌ای برای ثالث، مصلحت‌هایی هستند که توجه اندیشمندان حقوقی را جلب کرده تا در بطن نظریات مرسوم و همچنین با استفاده از نظریات جدید که مسئولیت مدنی حرفه‌ای‌ها را توسعه می‌دهد (مسئولیت محض)، راه‌حلی برای حمایت از این اشخاص ارائه کنند.^۱

به این منظور، راه‌حلی که با توجه به قواعد حقوقی مرسوم ارائه شده است، رویکرد رویه قضایی فرانسه و انگلستان، و مسئولیت محض حرفه‌ای، راه‌حلی هستند که در این تحقیق بررسی می‌شوند.

راه‌حل‌های مرسوم

۱. نسبت تقصیر قراردادی

در حقوق کشورهایی که تعهد عام به مراقبت و احتیاط (obligation de vigilance) پذیرفته شده است، وقتی حرفه‌ای به موجب قرارداد ارائه خدمات را آغاز می‌کند باید در انجام تعهدات قراردادی مراقبت و احتیاط لازم را به عمل آورد تا به ثالث نیز ضرری وارد نشود؛ در غیر این صورت اگر تعهدی که حرفه‌ای نقض کرده است، تقصیر مدنی نیز محسوب شود، مطابق قواعد عمومی مسئولیت مدنی^۲ در برابر ثالث مسئول جبران خسارت است (کاتوزیان، ۱۳۸۴، ش ۱۴۰؛ ژوردن، ۱۳۸۵، ص ۴۵).

۱. لازم است به این مطلب اشاره شود که امکان استناد ثالث به بی‌احتیاطی حرفه‌ای در انجام تعهدات قراردادی، در واقع، روی دیگری از بحث امکان استناد طرف قرارداد به مسئولیت غیرقراردادی حرفه‌ای است. پیوند قراردادی و نظم حاصل از آن و اصل نسبی بودن قراردادهای، مانعی در استناد طرف قرارداد به نقض تعهدات عرفی و قانونی حرفه‌ای و مانعی برای استفاده ثالث از نقض تعهدات قراردادی است. مباحثی که در باب تعدد وحدت مسئولیت قهری و قراردادی مطرح می‌شود و تمایل به وحدت مسئولیت در سال‌های اخیر به‌ویژه در حوزه مسئولیت حرفه‌ای که بسیاری از تعهدات قراردادی آن‌ها جنبه قانونی پیدا کرده است و اختلافات موجود در این زمینه از حیث مبانی نظری و عملی، در بحث حاضر نیز قابل طرح می‌باشد، اما پرداختن به آن‌ها از موضوع مقاله حاضر خارج است.

۲. ماده ۱۳۸۳ قانون مدنی فرانسه که به تقصیر اشاره داشت، در اصلاحی قانون مدنی آن کشور در سال ۲۰۱۶م

تقصیر حرفه‌ای، تجاوز از رفتار یک هم‌حرفه‌ای متعارف و معقول در شرایط حادثه است و از آنجا که صحبت بر سر جایی است که حرفه‌ای با انعقاد قرارداد ارائه خدمات را آغاز می‌کند^۱، بنابراین در اینجا تقصیر حرفه‌ای در برابر ثالث باید با توجه به موقعیت ویژه‌ای که قرارداد ایجاد می‌کند بررسی شود (ایده نسبیت تقصیر قراردادی)؛ به این معنا که در شناسایی تقصیر حرفه‌ای در برابر ثالث نمی‌توان تعهدات قراردادی را ندیده گرفت، بلکه قرارداد وضعیت حقوقی جدیدی را ایجاد می‌کند و تعهداتی را برای طرفین به وجود می‌آورد که در شناسایی نقض تعهد عام مراقبت و تقصیر مدنی باید به آن‌ها نیز توجه شود (Viney, 1995, n°213; Dugdale & Stanton, 1981, p.216).

در این خصوص نمی‌توان ایراد گرفت که به دلیل نبود رابطه قراردادی بین حرفه‌ای و ثالث، رابطه سببیت بین نقض تعهد و ضرر وجود ندارد؛ چراکه رابطه سببیت مفهومی عرفی دارد و ضرورتی ندارد بین واردکننده زیان و زیان‌دیده قرارداد باشد (کاتوزیان، ۱۳۸۴، ش ۱۴۰).

اگرچه این راه‌حل تا حدودی موانع را از سر راه ثالث بر می‌دارد، اما در مورد نقض تعهداتی که تقصیر مدنی محسوب نمی‌شود، وی را با محدودیت مواجه می‌کند و اینکه ثالث در بهره‌برداری از امتیازات مسئولیت قراردادی همچنان محروم می‌ماند.

۲. تعهد به نفع ثالث

یکی از راه‌های توسعه تعهدات قراردادی حرفه‌ای به اشخاص ثالث، استفاده از نهاد حقوقی تعهد به نفع ثالث است (کاتوزیان، ۱۳۸۷ «الف»، ش ۱۷؛ ژوردن، ۱۳۸۵، ص ۶۷؛ GHESTIN & JAMIN & BILLIAU, 1994, p.798)؛ به‌ویژه در رابطه حرفه‌ای با جامعه مصرف‌کنندگان وقتی قانون‌گذار حمایت‌هایی را به سود طرف‌های قراردادی حرفه‌ای مقرر می‌دارد، می‌توان ادعا کرد که در قرارداد آن‌ها این شرط ضمنی به سود اشخاص ثالث که خدمات در اختیار آنان قرار می‌گیرد وجود دارد که آنان نیز از این حمایت بهره‌مند می‌شوند (عادل و غفاری، ۱۳۸۹، ص ۱۷۸). ایراد این راه‌حل این است که مبتنی بر قرارداد پایه حرفه‌ای با خریدار خدمات است و امکان شرط خلاف آن وجود دارد.

۳. امکان تعهد به سود عموم و شکل‌گیری رابطه قراردادی مستقیم

در نظام قواعد عمومی مسئولیت مدنی، استادان حقوقی (کاتوزیان، ۱۳۸۴، ش ۱۴۴) در

به ماده ۱۲۴۲ تغییر یافت.

۱. در نظام عرضه کالا به جامعه مصرف‌کنندگان، وقتی از مسئولیت حرفه‌ای عرضه‌کنندگان کالا سخن به میان می‌آید که کالا به جامعه مصرف‌کنندگان عرضه شود.

شناسایی مبنای مسئولیت مدنی حرفه‌ای در برابر ثالث از امکان تعهد به سود عموم بهره برده‌اند. به نظر این نویسندگان، شخص می‌تواند سلامت خدمات را در برابر عموم تضمین کند. این تضمین در واقع ایجابی است که در برابر هر خریدار خدمات و ثالث احتمالی است، مانند تعهد جاعل در عقد جعاله که در برابر عموم است. بر این اساس، حرفه‌ای به صورت ضمنی سلامت خدمات را در برابر ثالث تضمین می‌کند؛ به این معنا که مراقبت و احتیاط لازم را در ارائه خدمات انجام دهد تا خسارتی به آن‌ها وارد نشود، در غیر این صورت به دلیل نقض این تعهد مسئول جبران خسارت است.

در مورد ایراد این نظریه که مطابق قواعد عمومی تعهدات، تعهد حرفه‌ای باید مبتنی بر قرارداد باشد و تضمین حرفه‌ای ایجابی است که برای تحقق نیاز به قبول دارد، پاسخ داده شده است که تعهد حرفه‌ای در تضمین سلامت خدمات تعهدی مستقل از قراردادهای ارائه خدمات است و هر زمان خسارتی به بار آید، ثالث زیان‌دیده می‌تواند از وثیقه‌هایی که دارد استفاده کند و با پذیرفتن تعهد ارائه‌کننده، وفای به عهد را از وی بخواهد (کاتوزیان، ۱۳۸۴، ش ۱۴۴). ایراد این راه این است که وجود و قلمرو تعهد وابسته به اراده حرفه‌ای است و نامبرده می‌تواند این تعهد را از خود ساقط کند.

رویکرد رویه قضایی فرانسه و انگلستان

رویه قضایی کشورهای فرانسه و انگلستان با توجه به ادبیات حقوقی حاکم در آن‌ها تلاش کرده‌اند تا از ثالث در برابر حرفه‌ای حمایت کنند. در فرانسه با توجه به اصول کلی پذیرفته‌شده، مانند تعهد عام مراقبت و آثار امکان استناد طرفین قرارداد به قرارداد در برابر ثالث و نتایج آن که همان امکان استناد ثالث به قرارداد است، به ثالث اجازه داده شده است تا به نقض تعهدات قراردادی استناد کند. در حقوق انگلستان که از اصول کلی گریزان هستند (داوید و ژوفره، ۱۳۹۱، ص ۱۹۹)، بر این اساس در حوزه مسئولیت مدنی قاعده عام مراقبت وجود نداشت و در مورد حرفه‌ای‌ها که خدمات خود را با انعقاد قرارداد آغاز می‌کردند، سوابقی از تعهد یادشده در برابر ثالث وجود نداشت و عملاً ثالث از گرفتن خسارت محروم می‌شد. بنابراین، دادگاه‌ها از تعهد حرفه‌ای به مراقبت در برابر طرف قرارداد، که ناظر بر تمام تعهدات اصلی و فرعی قرارداد است و به موجب آن حرفه‌ای متعهد است تا تعهدات خود را به گونه‌ای انجام دهد که خسارتی به طرف مقابل وارد نشود، نمونه‌برداری کرده و به اشخاص ثالث نیز توسعه داده‌اند و به این ترتیب، ثالث نیز مانند طرف قرارداد می‌تواند به نقض تعهدات قراردادی استناد کند. در ادامه به مهم‌ترین آرا در رویه قضایی این دو کشور اشاره می‌شود.

۱. فرانسه

شعبه اول دیوان عالی کشور فرانسه در حمایت از حقوق اشخاص ثالث، در رأی ۱۸ ژوئیه ۲۰۰۰ که مبدأ تحول در رویه قضایی فرانسه معرفی شده، امکان استناد ثالث به تخلف حرفه‌ای از تعهدات قراردادی را در این کشور توسعه داده است. در این پرونده، بیماری که در بیمارستان روانی بستری بود، تخت خود را به آتش کشید و در نتیجه دچار سوختگی شدید شد و لذا در بیمارستان ویژه سوختگی بستری گردید، ولی در آن بیمارستان ناپدید و جسد وی در کنار بیمارستان پیدا شد. همسر وی علیه بیمارستان روانی به دلیل کوتاهی در مراقبت از همسرش شکایت کرد. نامبرده به استناد مسئولیت قراردادی بیمارستان، خسارت وارد به همسرش و به استناد مسئولیت قهری آن، خسارت وارد به خود و دخترش را مطالبه نمود. دادگاه پژوهش هر دو دعوا را رد کرد، ولی دیوان عالی کشور فرانسه رأی را در هر دو قسمت نقض، و در قسمت مسئولیت قهری بیمارستان اعلام نمود که «شخص ثالث باید اثبات کند اجرای ناقص قرارداد به وی خسارت وارد کرده است در این صورت به دلیل دیگری نیاز ندارد» (Le Tourneau, 2005, p.127؛ ژوردن، ۱۳۸۶، ص ۱۷؛ قاسمی حامد، ۱۳۷۵، ص ۱۱۰). به موجب این رأی، زیان دیده ثالث نیازی به اثبات تقصیر مدنی حرفه‌ای ندارد (Le Tourneau, 2005, p.127؛ Viney, 1995, n°213؛ ژوردن، ۱۳۸۶، ص ۱۸) و کافی است ثابت کند که حرفه‌ای تعهد قراردادی خود را، حتی اگر تعهد به نتیجه باشد، انجام نداده است. این رأی در واقع ایده نسبیّت تقصیر قراردادی را نیز مردود اعلام کرد (Viney, 1995, n°213 & 215؛ ژوردن، ۱۳۸۶، ص ۱۹).

این راه حل از طریق جبران کاستی‌های نظام مسئولیت قراردادی و با هدف رفع تبعیض میان طرف‌های قراردادی و اشخاص ثالث در نظام عرضه کالا به جامعه مصرف‌کنندگان وضع شده و بر همین مبنا در مورد حرفه‌ای‌ها نیز پذیرفته شده است (Viney, 1995, n°212؛ ژوردن، ۱۳۸۵، ص ۶۸) و توجیه آن به این مطلب بر می‌گردد که وقتی طرفین قرارداد می‌توانند به وضعیت حقوقی ناشی از قرارداد در مقابل ثالث استناد کنند (کاتوزیان، ۱۳۸۰، ش ۶۱۱ و ۶۲۶)، ثالث نیز این انتظار را دارد که طرفین به تعهدات خود به گونه‌ای عمل کنند که خسارتی به وی وارد نشود. همچنین یک راه حل ساده برای جبران خسارت ارائه می‌کند؛ به طوری که برخلاف ایده نسبیّت تقصیر قراردادی، دیگر برای شناسایی تقصیر مدنی حرفه‌ای، نیاز نیست تعهدات قراردادی وی مورد توجه قرار گیرد که آیا تعهد نقض شده علاوه بر یک تعهد قراردادی یک تعهد عام نیز بوده است یا خیر (ژوردن، ۱۳۸۶، ص ۱۹). کافی است ثالث اثبات کند طرف قرارداد در انجام تعهد قراردادی خود مرتکب تقصیر شده است.

این رأی و راه حل برای حمایت از ثالث مورد انتقاد نیز واقع شده است و به نظر نویسندگان فرانسوی نمی‌توان از آن یک قاعده عمومی ساخت و از آن دفاع کرد. اگرچه از این راه حل در

مورد تعهدات قراردادی که از درجه اهمیت بالایی برخوردار بوده و ماهیت آن فراتر از قرارداد است (مانند تعهد به ارائه اطلاعات و هشدار، ایمنی، همکاری و حفظ اسرار) می‌توان دفاع کرد، اما در مورد تعهدات صرفاً قراردادی توجیهی ندارد. افزون بر اینکه نظم ناشی از تعادل عوضین در قرارداد را بهم می‌ریزد و مخالف اصل نسبی بودن قراردادهاست، متعهد قراردادی را در برابر اشخاص نامحدود قرار می‌دهد (Le Tourneau, 2005, p.128; Viney, 1995, n°213&215). زورتن، ۱۳۸۶، ص ۱۸).

۲. انگلستان

در حقوق این کشور به‌صرف اینکه شخصی مرتکب تقصیر شود و به دیگری ضرر وارد کند، مسئول جبران خسارت نیست، بلکه برای تحقق آن چند شرط لازم است: اول اینکه خواننده باید در برابر خواهان تعهدی دایر بر احتیاط و مراقبت داشته باشد؛ دوم اینکه خواننده باید تعهد فوق را نقض کند؛ و سوم اینکه (Dugdale & Stanton, 1981, p.1; Jackson & Powell, 2007, p.13).

در روابط قراردادی تعهد به مراقبت به‌عنوان یک شرط ضمنی پذیرفته شده است (Jackson & Powell, 2007, p. 68)؛ بنابراین اگر حرفه‌ای در انجام تعهدات قراردادی خود احتیاط لازم را نکند و در نتیجه آن خسارتی به طرف قراردادی وارد شود، مسئول جبران خسارت است. اما در مورد خسارتی که در نتیجه نقض تعهد قراردادی به ثالث وارد می‌شود، اصل نسبی بودن قراردادهای و عدم وجود قاعده عام مراقبت، مانع از آن است که زیان‌دیدگان ثالث موفقیتی در طرح دعوا علیه حرفه‌ای داشته باشند (winterbotoom v. Wright (1842)). بنابراین اگر یک وکیل به صورت تقصیرمآبانه حواله‌های با نامی را برای موکل خود تنظیم کند و شخص ثالثی به استناد این حواله، مبالغی را به موکل قرض دهد، وکیل مسئولیتی در برابر قرض‌دهنده ندارد (Savings Bank V. Ward (1879)).

با وجود این، بر اساس اعتماد گسترده جامعه به حرفه‌ای‌ها که در واقع زیربنای مسئولیت آنان در برابر ثالث را رقم می‌زند، و اینکه اگر حرفه‌ای تنها در برابر مشتری خود مسئول باشد، از انتظارات معقول جامعه فاصله دارد، در آرای متعددی دامنه تعهد به مراقبت حرفه‌ای به اشخاص ثالث نیز توسعه داده شده و این امکان را به ثالث داده است تا به عدم مراقبت و احتیاط حرفه‌ای در انجام تعهدات قراردادی استناد کرده، خسارت وارده به خود را مطالبه کند.

۱. برابر ماده ۱۳ قانون ارائه کالا و خدمات انگلستان: «اگر ارائه‌کنندگان خدمات به فعالیتی تجاری مشغول هستند باید خدمت ارائه‌شده با یک مهارت و دقت متعارفی ارائه گردد». این شرط بدون توجه به اینکه کالایی منتقل می‌شود یا خیر، لحاظ می‌گردد (ماده (۳) ۱۲).

درواقع دادگاه‌ها با مسئله نقض تعهد قراردادی و ورود خسارت به ثالث روبرو بودند و شناسایی تعهد به مراقبت حرفه‌ای در برابر ثالث، راه‌حلی مبتنی بر نظام حقوقی این کشور است تا حرفه‌ای در برابر ثالث نسبت به نقض تعهدات قراردادی مسئول باشد. اگرچه ظاهراً راه‌حل یادشده در نظام حقوقی ایران کارا نیست، اما با توجه به نتیجه رویه قضایی این کشور که اعلام می‌کند نمی‌توان یک معیار کلی در مورد مسئولیت مدنی حرفه‌ای در برابر ثالث مطرح کرد و لازم است در هر پرونده به معیارهای عینی توجه شود، درجایی که حرفه‌ای مسئولیت محض دارد، این معیارها می‌تواند راهنمای تعیین قلمرو مسئولیت مدنی حرفه‌ای در برابر ثالث باشد. در ادامه، مهم‌ترین آرای که در این خصوص صادر شده است و معیارهای مورد نظر آن‌ها بررسی می‌شود و در نهایت معیارهای عینی که از تحلیل این آرا در شناسایی تعهد به احتیاط در برابر ثالث به دست می‌آید، بیان می‌شود.

الف) تعهد به احتیاط در برابر ثالث به عنوان قاعده عمومی

برای اولین بار در سال ۱۹۳۲م در پرونده «Donoghue v. Stevenson» با رأی اکثریت از اصل نسبی بودن عدول، و اعلام شد تعهد به احتیاط نیز به عنوان یک قاعده عمومی و با توجه به شرایطی در برابر اشخاص ثالث وجود دارد. بنابراین اگر حرفه‌ای در انجام تعهدات قراردادی خود احتیاط نکند و به سبب آن خسارتی به ثالث وارد شود، شرایط سه‌گانه مسئولیت قهری محقق شده، حرفه‌ای مسئول جبران خسارت است.^۱

ب) معیار دوگانه مسئولیت حرفه‌ای در برابر ثالث (فرض مسئولیت)

قاعده عمومی یادشده تا سال ۱۹۶۴م محدود به اعمال و رفتار مادی حرفه‌ای و منحصر به

۱. در پرونده یادشده، خواهان بطری آبجوی لاکومهر شده‌ای را از دوستش می‌گیرد و آن را می‌نوشد، ولی به دلیل وجود یک حلزون فاسد در بطری مسموم می‌شود. قاضی آتکین (ATKIN) در تصمیمی که از طرف اکثریت دادگاه لردها اعلام می‌شود، در تبیین قاعده عمومی احتیاط، اصل همجواری (neighbor principle) را پی‌ریزی و اعلام می‌کند: همان‌طور که ما همسایگان را دوست داریم و نباید به آن‌ها آسیب بزنیم، در مورد فعالیت‌های اجتماعی نیز کسانی که در جوار این فعالیت قرار می‌گیرند همانند همسایه هستند و نباید به آن‌ها آسیب برسانیم. منظور از همسایه در حقوق، اشخاصی هستند که آنقدر رابطه نزدیک و مستقیم با فعالیت ما دارند که به صورت معقول و متعارفی باید پیش‌بینی می‌کردیم آن‌ها از فعالیت ما متأثر می‌شوند (Jackson & Miller & Lovell, 1977, p.171; Prosser and Dugdale & Stanton, 1981, p.9; Powell, 2007, p.16 (Keeton, 1984, p.679

به این مطلب توجه شود که در حقوق انگلستان توسعه مسئولیت حرفه‌ای در برابر ثالث در مورد تولیدکنندگان کالا و ارائه‌کنندگان خدمات به صورت هم‌زمان اتفاق افتاده و در رویه قضایی پذیرفته شده است.

ضررهای جسمانی باقی ماند. در این سال در پرونده «Hedley Byrne & Co Ltd V. Heller & Partners Ltd» خواهان به اعتماد تأییدیه‌ای که بانک مشتری صادر کرده بود، به انجام معامله با وی اقدام می‌کند؛ در حالی که شخص یادشده اعتبار لازم را نداشته و در حال ورشکستگی بوده است و در نتیجه آن خواهان متحمل ضرر اقتصادی می‌شود. اگرچه دادگاه با توجه به این شرط در تأییدیه یادشده که بانک مسئولیتی در قبال تأییدیه ندارد، خواننده را مسئول نشناخت، اما این اصل را پایه‌ریزی می‌کند که وقتی شخصی اظهاراتی (Statements) را بیان می‌دارد، در برابر شخصی که آن را دریافت می‌کند (حتی اگر با وی رابطه قراردادی نداشته باشد) متعهد به رعایت احتیاط است و در صورت عدم رعایت آن، مسئول جبران خسارت وارده است (Jackson & Powell, 2007, p.17).^۱

این رأی در کنار پرونده «Dorset Yacht Co Ltd V. Home Office (1970)»^۲ که اعلام شد در جبران ضرر ثالث یک اصل کلی جبران خسارت به وجود آمده است؛ مگر اینکه به دلایل استثنایی خواننده مسئول شناخته نشود، موجب شد تا در سال ۱۹۷۶م در پرونده «Anns V. Merton LBC» یک اصل کلی دومرحله‌ای پایه‌ریزی شود (Jackson & Powell, 2007, p.17). در مرحله اول اگر رابطه حرفه‌ای با ثالث به اندازه‌ای نزدیک باشد که ورود ضرر به صورت معقول و متعارف برای حرفه‌ای قابل پیش‌بینی باشد، ظاهر در این است که تعهد به مراقبت ایجاد می‌شود و در مرحله دوم باید بررسی شود که آیا عاملی وجود دارد که این ظهور را از بین ببرد یا محدود کند؛ مثلاً آیا این تعهد به اشخاص ثالثی محدود است که به رفتار حرفه‌ای اعتماد می‌کنند؟ (Jackson & Powell, 2007, p.18).

۱. این پرونده در مسئولیت مدنی حرفه‌ای‌ها اهمیت خاصی دارد. اول اینکه نخستین پرونده‌ای است که به‌طور خاص به مسئولیت مدنی حرفه‌ای‌های ارائه‌کننده خدمات می‌پردازد (clerk & lindsell, 1995, p.413). دوم اینکه مسئولیت مدنی حرفه‌ای در برابر ثالث را علاوه بر اعمال مادی به اظهارات تقصیرمآبانه نیز گسترش می‌دهد. این توسعه شامل رفتار بسیاری از حرفه‌ای‌ها از جمله وکلا، حسابداران، مشاوران حقوقی، مهندسان مشاور، بانک‌ها و مؤسسات مالی و همچنین اطلاعات غلطی که حرفه‌ای‌ها ارائه می‌کنند، می‌شود (Dugdale & Stanton, 1981, p.18). سوم اینکه مسئولیت حرفه‌ای‌ها در برابر اشخاص ثالث را به ضررهای اقتصادی نیز توسعه می‌دهد (Jackson & Powell, 2007, p.17; Dugdale & Stanton, 1981, p.100). چهارم اینکه در این پرونده نیز وجود یک رابطه خاص بین حرفه‌ای و ثالث لازم است و این رابطه زمانی به وجود می‌آید که خواننده بداند یا بایستی بداند که خواهان به اظهارات وی اعتماد کرده است (Knowledge of Reliance) و اینکه خواهان بر مبنای اعتماد به اظهارات خواننده (Reasonable Reliance) اقدام کرده باشد (Dugdale & Stanton, 1981, p.100; Jackson & Powell, 2007, p.17 & 26).

۲. در این پرونده دادگاه حکم داد وقتی مرکز بازداشت جوانان اجازه کار به جوانان در یک جزیره را می‌دهد، نسبت به مالکان قایق‌های بادی جزیره متعهد است تا مراقبت لازم را به عمل آورد تا جوانان بازداشتی آسیبی به قایق‌ها وارد نکنند.

این دیدگاه مورد استناد بسیاری از دادگاه‌ها قرار گرفت، اما از آنجا که به قابلیت پیش‌بینی ضرر از ناحیه حرفه‌ای اهمیت افراطی داده و اینکه مسئولیت حرفه‌ای‌ها در برابر ثالث را به صورت قابل توجهی افزایش می‌دهد، مورد انتقاد واقع شده است؛ به طوری که دادگاه‌ها در آرای متعددی این اصل را نادیده گرفته‌اند (Jackson & Powell, 2007, p.19).^۱

ج) معیار سه‌گانه مسئولیت حرفه در برابر ثالث

در سال ۱۹۹۰م در پرونده «Smith v. Eric S Bush» برای بررسی مسئولیت حرفه‌ای در برابر ثالث معیار سه‌گانه‌ای پایه‌ریزی شد که بر اساس آن حرفه‌ای زمانی در برابر ثالث مسئول است که این سه شرط وجود داشته باشد:

- برای حرفه‌ای قابل پیش‌بینی باشد که تقصیر وی موجب ضرر ثالث می‌شود.
- بین حرفه‌ای و ثالث رابطه نزدیکی وجود داشته باشد.
- تحمیل مسئولیت بر حرفه‌ای عادلانه و منصفانه باشد.^۲

این معیار سه‌گانه مدتی بعد در پرونده «Eparro Industries Plc V. Dickman (1990)» مورد تأیید قرار گرفت.

د) رویکرد توسعه تدریجی

برپایی یک اصل کلی و اولیه بر مبنای معیارهای دوگانه و سه‌گانه مورد انتقاد واقع شده است که معیارهای ارائه‌شده مبهم و کلی است. در حالی که هر پرونده شرایط خاص خود را دارد و با این معیارهای کلی نمی‌توان گفت در این دعوا، حرفه‌ای در برابر ثالث تعهد به مراقبت دارد یا خیر. بر این اساس در پرونده «Sutherland Shire Council V. Heyman (1984)» وجود اصل اولیه تعهد به مراقبت که در پرونده «Anns» (معیار دوگانه) مطرح شده بود، رد و اعلام شد: «... بررسی تقصیر حرفه‌ای در برابر ثالث در پرونده‌های جدید باید به صورت تدریجی و به وسیله مقایسه با موارد مشابه قبلی مورد بررسی قرار بگیرد به جای اینکه به وسیله توسعه یک اصل

1. *Governors of the Peabody Donation Fund V. Sir Lindsay Parkinson & Co Ltd (1985)*; *leigh & Sullivan Ltd V. Aliakmon Shipping Co Ltd (1986)* (Jackson & Powell, 2007, p.19).

۲. در این پرونده، کارشناس ساختمان که به دستور خوانده عمل می‌کرد در تشخیص عیوب جدی ساختمانی که خوانده قرار بود در رهن خواهان بگذارد، مرتکب تقصیر می‌شود. اگرچه در گزارش کارشناس و قرارداد رهن آمده بود که در مورد صحت گزارش مسئولیتی وجود ندارد، اما از آنجا که این شروط به موجب قانون شروط قراردادهای ناعادلانه (Unfair Contract Terms Act (1977)) باطل بود، دادگاه لردها، کارشناس را به دلیل نقض تعهد به مراقبت مسئول شناخت (Jackson & Powell, 2007, p.20).

اولیه انجام شود که تنها به وسیله ملاحظات غیرقابل تعریفی محدود شده است...^۱. این راه حل در پرونده «Murphy V. Brentwood DC (1991)» نیز تأیید شد.^۲

ه) رد وجود یک راه حل واحد و جمع معیارها

با وجود راه حل های مختلف ارائه شده برای بررسی مسئولیت حرفه ای در برابر ثالث (معیارهای دوگانه (فرض مسئولیت)، سه گانه، رویکرد توسعه تدریجی)، پس از سال ۱۹۹۵م در آرای متعددی از جمله در پرونده^۳ «Marc Rich & Co AG V. Bishop Rock Marine Co Ltd (1996)» و پرونده^۴ «Bank of Credit and Commerce International و Stovin V. Wise (1996)» و «Overseas) Ltd V. Price Waterhouse (1998)» اعلام شد بین راه حل های پیش گفته تفاوتی وجود ندارد و اگر ابعاد هر پرونده به درستی تحلیل شود و ملاحظات رویه قضایی به صورت صحیح ارزیابی شود، تمام راه حل ها به نتیجه واحدی ختم می شوند^۵ و در پرونده «Customs and Excises»^۶ «Commissioners V. Barclays Bank PLC (2006)» پیشنهاد معیارهای عملیاتی تر و عینی تر مطرح و اعلام شد هر یک از روش های یاد شده در یک پرونده خاص به نتیجه درست منجر می شود که برای انتخاب آن باید به تمام جوانب پرونده و روابط طرفین توجه کرد.^۷

نویسندگان حقوقی (Jackson & Powell, 2007, p.39-45; clerk & lindsell, 1995,)

1. «... in my View, That the Law Should Develop Novel Categories of Negligence Incrementally and by Analogy With Established Categories, Rather than by Massive Extension of Prima Facie Duty of Care Restrained Only by – indefinable Consideration Which Ought to Negative, or to Reduce or Limit the Scope of the Duty or the Class of Person to Who it is Owed». (Jackson & Powell, 2007, p.23).
۲. در این دعوا، خواهان خانه ای خریداری می کند که فونداسیون آن معیوب بوده است و طبق نظر کارشناسان در بازفروشی این خانه معیوب ۳۵/۰۰۰/۰۰۰ پوند ضرر می کند. خواهان علیه خواننده به لحاظ تقصیر در تأیید سلامت خانه طرح دعوا می کند. دادگاه بدوی و تجدیدنظر مطابق معیار دوگانه در پرونده «Anns» خواننده را به جبران خسارت محکوم می کند. اما دادگاه لردها دعوا را رد و اعلام می کند روش درست تشخیص وجود تعهد به مراقبت در پرونده های جدید روشی است که در پرونده شاترلند بیان شده است (Jackson & Powell, 2007, p.24).
۳. در این پرونده دادگاه به بررسی این موضوع پرداخت که آیا خواننده هنگام طراحی کشتی در برابر محموله مسافران تعهد به احتیاط دارد یا خیر.
۴. در این پرونده، زیان دیدگان علیه شهرداری به دلیل عدم نصب سرعت گیر در تقاطع که منجر به تصادف شده بود، شکایت کرده بودند (Jackson & Powell, 2007, p.29).
5. «if the Facts are Properly Analysed and the Policy Considerations are Correctly Evaluated the Several Approaches Will Yield the Same Result» (Jackson & Powell, 2007, p.30).
۶. در این پرونده، بانک دستوری دایر بر مسدود کردن حساب مشتری دریافت می کند. دادگاه بانک را در برابر ذی نفع دستور یاد شده، متعهد به مراقبت نمی داند (Jackson & Powell, 2007, p.31).

(p.415; Dugdale & Stanton, 1981, p.18&36) معتقدند با بررسی آرای پیش‌گفته، معیارهای کلی زیر را می‌توان استخراج کرد که در چارچوب آن‌ها، تعهد حرفه‌ای در برابر ثالث شناسایی می‌شود.

- تعهد حرفه‌ای به مراقبت در برابر ثالث غیرارادی است و به حکم قانون بر حرفه‌ای بار می‌شود.
- شخص حرفه‌ای باید بداند و یا به صورت معقول و متعارف پیش‌بینی کند که تقصیر وی به ورود خسارت به ثالث منجر می‌شود. بر این اساس، تعهد حرفه‌ای به مراقبت در برابر ثالث در برابر گروهی از افراد ناشناخته نیست، بلکه در برابر اشخاص ثالث قابل پیش‌بینی است.
- جبران خسارت از ناحیه حرفه‌ای منصفانه و معقول باشد. به این منظور باید از تصمیمات دادگاه‌ها در پرونده‌های سابق کمک گرفت، نه اینکه صرفاً ارزیابی‌های شخصی قاضی از نتایج معقول و منصفانه را مد نظر قرار داد.
- بین حرفه‌ای و ثالث رابطه نزدیک وجود داشته باشد. این مفهوم گستره زیادی دارد. در ضررهای جسمانی، این رابطه در نتایج مستقیم پیش‌بینی ضرر است و در ضررهای اقتصادی، هدف اصلی اظهارات یا رفتار حرفه‌ای در تعیین این رابطه نقش مهمی دارد.^۱
- زمانی که حرفه‌ای به‌موجب قرارداد اقدام به مشاوره و ارائه اطلاعات می‌کند، هدف وی از این اظهارات در تعیین تعهد وی به مراقبت در برابر ثالث مؤثر است. برای مثال، وقتی یک پزشک به اشتباه تأییدیه‌ای صادر می‌کند که شخصی دیوانه است، درحالی که نامبرده دیوانه نیست. اگرچه پزشک با این شخص قراردادی منعقد نکرده، اما در برابر وی مسئول است؛ چراکه می‌دانست تأییدیه وی در مورد تصمیماتی که برای این شخص گرفته می‌شود، مورد استفاده قرار می‌گیرد. اما در مورد پزشک یک شرکت بیمه که بیمه‌گزار را مورد آزمایش سلامت قرار می‌دهد، نسبت به نظر خود در برابر بیمه‌گزار مسئول نیست؛ چراکه آزمایش‌های وی تنها برای تأمین نیازهای شرکت بیمه بوده است.^۲

۱. در پرونده «Caparo» شاکی در اثبات این رابطه شکست خورد، چون حساب‌ها را در جایی خارج از هدفی که حساب‌ها ارائه شده بودند، استفاده کرده بود (Jackson & Powell, 2007, p.45).

۲. به همین ترتیب، یک دانشمند یا متخصص که به ارائه و طراحی نقشه‌های آب‌های دریایی می‌پردازد، در برابر خوانندگان، مسئول نتایج علمی اشتباهی که ارائه می‌کند، نیست؛ چراکه هدف اصلی او تنها ارائه اطلاعات است و هیچ نوع انتقال خاصی از اطلاعات جمع‌آوری شده به اشخاص را مد نظر ندارد. اما در مقابل، وقتی یک متخصص به‌منظور انتقال اطلاعات به دیگری به جمع‌آوری آن و تهیه نقشه‌های آب‌های دریایی اقدام می‌کند،

- وقتی شخص حرفه‌ای مطالبی به طرف قرارداد خود می‌گوید که می‌داند یا به صورت معقول قابل پیش‌بینی است که این اطلاعات به‌منظور تشویق ثالث به انجام عملی استفاده می‌شود که در صورت تقصیر حرفه‌ای به ضرر ثالث منجر شود، به این پرسش باید پاسخ داده شود که آیا شرط مسئولیت حرفه‌ای این است که ثالث به صورت معقول و متعارف با اعتماد به اظهارات حرفه‌ای عمل کرده است یا خیر.
- اگر موضوع تعهد قراردادی حرفه‌ای به نفع ثالث باشد، مانند تعهد به تنظیم وصیت‌نامه برای موصی‌له، در این صورت اگر حرفه‌ای در انجام تعهد مرتکب تقصیر شود، در برابر ذی‌نفع مسئول است؛ هرچند ذی‌نفع بر مبنای تعهد حرفه‌ای اقدام نکرده باشد و یا حتی از تعهد حرفه‌ای مطلع نباشد (White V. Jones (1995)).
- در جایی که تعهد به مراقبت از مشتری با تعهد به مراقبت نسبت به ثالث در تعارض باشد، حرفه‌ای در برابر ثالث چنین تعهدی ندارد.

مسئولیت محض حرفه‌ای‌ها

هم‌زمان با پذیرش مسئولیت محض در مورد عرضه‌کنندگان کالا (در سال‌های ۱۹۹۰-۱۹۶۰م)، نویسندگان حقوقی (Powers, 1983-; Vandall, 1983-1984, p.25; Morgan, 1978, p.48; clerk & lindsell, 1995, p.418; Goodman, ;1983, p.216 1984, p.427) تلاش کرده‌اند با تحلیل مبانی اجتماعی، اقتصادی و مصالح مربوط به این مسئولیت^۱ و قیاس آن با حرفه‌ای‌ها به این نتیجه برسند حرفه‌ای‌ها نیز در برابر زیان‌دیدگان فعالیت‌های خود مسئولیت محض دارند. تجربه (Expertise) و دانش (Knowledge) بیشتر فرد حرفه‌ای نسبت به مصرف‌کنندگان خدمات وی، اعتمادی (Consumer Reliance) که در نتیجه جایگاه حرفه‌ای برای مصرف‌کنندگان به‌وجود می‌آید، موقعیت بهتر حرفه‌ای برای توزیع ضرر (Risk Distribution) در جامعه از طریق بیمه حوادث مربوط به خدمات و افزایش قیمت خدمات، شرایط بهتر حرفه‌ای در جلوگیری (Deterrence) از حوادث ناشی از عیب خدمات، درونی کردن هزینه مصرف (Cost internalization)، انصاف (Fairness) و پیچیدگی اثبات تقصیر (Observability) از جمله این مبانی است که نویسندگان معتقدند مسئولیت محض حرفه‌ای‌ها را نیز توجیه می‌کند. با وجود این، مسئولیت محض حرفه‌ای‌ها مورد اقبال قرار نگرفت و دادگاه‌ها از اعمال آن به‌عنوان یک قاعده در مورد حرفه‌ای‌ها خودداری کرده‌اند (prosser, 1971, p.679).

نسبت به اشتباهات خود در برابر ثالث مسئول است (Jackson & Powell, 2007, p.69).
 ۱. برای دیدن این مبانی، ر.ک. کاتوزیان، ۱۳۸۵، ص ۱۰۷؛ بادینی و همکاران، ۱۳۹۱، ص ۲۱.

در ماده ۲ قانون حمایت از حقوق مصرف‌کنندگان ایران، مسئولیت مدنی حرفه‌ای مورد توجه قانون‌گذار قرار گرفته است.^۱ برابر این ماده: «کلیه عرضه‌کنندگان کالا و خدمات، منفرداً یا مشترکاً مسئول صحت و سلامت کالا و خدمات عرضه‌شده مطابق با ضوابط و شرایط مندرج در قوانین و یا مندرجات قرارداد مربوطه یا عرف در معاملات هستند...». مطابق این ماده، حرفه‌ای مسئولیت صحت و سلامت خدماتی را که ارائه می‌کند برعهده دارد؛ بنابراین، اگر خدمات معیوب باشد به تعهد خود مبنی بر ارائه خدمات سالم عمل نکرده است.

برابر این ماده در صورتی که خدمات با توجه به ضوابط مقرر در ماده، سالم نباشد، حرفه‌ای مسئول است. ظاهر ماده اشاره‌ای به تقصیر یا عدم تقصیر حرفه‌ای ندارد^۲، بنابراین می‌توان گفت^۳ مسئولیت مدنی حرفه‌ای‌ها مسئولیتی مبتنی بر تقصیر نبوده^۴، نیازی نیست تجاوز آنان از رفتار یک هم‌حرفه‌ای اثبات شود. البته مسئولیت بدون تقصیر حرفه‌ای‌ها ماهیت متفاوتی از مسئولیت محض عرضه‌کنندگان کالا دارد و به معنای مسئولیت مطلق حرفه‌ای‌ها نیست (Vandall, 1383-1384, p.46؛ کاتوزیان، ۱۳۸۷ «ب»، ش ۱۴؛ کاظمی، ۱۳۹۰، ص ۱۵۵). ریشه این تفاوت هم در موضوع فعالیت آن‌هاست. کالا مستقل از فرایند تولید آن به جامعه مصرف عرضه می‌شود و مسئولیت تولیدکننده با اثبات عیب آن، بدون نیاز به اثبات تقصیر وی در فرایند تولید، محقق می‌شود. اما خدمت، مجموعه اقداماتی است که حرفه‌ای انجام می‌دهد و از آنجا که ضرورت دارد عیب خدمت اثبات شود، بنابراین، ضرورت اثبات تقصیر حرفه‌ای دوباره مطرح می‌شود.

مسئولیت محض حرفه‌ای به این معنا در خصوص طرف قرارداد با مسئولیت مبتنی بر تقصیر همخوانی پیدا می‌کند؛ چراکه اگر تعهد حرفه‌ای به نتیجه باشد، نقض این تعهد از یک طرف عیب خدمت و از طرفی تقصیر قراردادی محسوب می‌شود و اگر تعهد حرفه‌ای به وسیله باشد، در بیشتر

۱. در ماده ۱ آیین‌نامه قانون پیش‌گفته از این تعهد به‌عنوان حق مصرف‌کننده یاد شده و در تعریف آن آمده است: «... حقوقی که عرضه‌کنندگان کالا و خدمات منفرداً و مشترکاً از حیث صحت، کمیت، کیفیت و سلامت کالا و خدمات عرضه‌شده مطابق با ضوابط و شرایط مندرج در قوانین و یا مندرجات قرارداد مربوطه یا عرف باید در مورد هر شخص حقیقی یا حقوقی که کالا یا خدمتی را خریداری می‌کند در معاملات رعایت کنند».

۲. در سیر تاریخی تصویب این ماده و در زمان تصویب جزئیات آن در مجلس، عبارت تقصیر در ماده گنجانده شده بود که با ایراد شورای نگهبان مواجه و حذف شد.

۳. برای مطالعه بیشتر در خصوص تحلیل مبنای مسئولیت موضوع این ماده، ر.ک. بادینی، ۱۳۹۱، ص ۵۲۴.

۴. در این ماده به تقصیر اشاره نشده و در مواد ۱۸ و ۱۹ قانون نیز تنها به وجود رابطه سببیت اشاره شده است. (کاتوزیان، ۱۳۹۳، ش ۲۰). اگرچه این تحلیل در زمان لایحه قانون پیش‌گفته انجام شده، اما مبانی استدلال در قانون قابل اعمال است.

موارد^۱ از آنجا که اثبات عیب خدمت مستلزم تجاوز حرفه‌ای از رفتار یک هم‌حرفه‌ای متعارف و شایسته است، نقض تعهد هم به معنای عیب خدمت و هم تقصیر قراردادی است. اگرچه مطابق این ماده نقض تعهدات قانونی و عرفی نیز عیب خدمت است، اما با لحاظ این دیدگاه که تعهدات اخیر جزئی از تعهدات قراردادی است، این وجه تمایز نیز از بین می‌رود.

مسئولیت محض حرفه‌ای به این معنا در خصوص ثالث، در تعهد به وسیله با مسئولیت مبتنی بر تقصیر همخوانی دارد، اما در تعهدات به نتیجه و همچنین تعهدات به وسیله‌ای که حرفه‌ای در برابر طرف قرارداد تعهدی بیش از حد متعارف برعهده می‌گیرد، این امکان را به ثالث می‌دهد که با اثبات نقض این تعهدات که به معنای عیب خدمت است، بدون نیاز به اثبات تقصیر مدنی خسارت وارده به خود را مطالبه کند.

با وجود این، از آنجا که مطابق ماده پیش‌گفته، حرفه‌ای مسئول صحت و سلامت خدمات برابر قانون یا قرارداد یا عرف معاملاتی است، برای اثبات عیب خدمات نیازی به اثبات تقصیر مدنی وی نیست؛ کافی است اثبات شود که حرفه‌ای به تعهدات خود عمل نکرده است. در واقع اثبات تقصیر قراردادی از طریق اثبات نقض تعهد قراردادی، قانونی و یا عرفی حرفه‌ای، برای مسئول شناختن او کافی است.

اگرچه در ماده ۱ قانون، مفهوم مصرف‌کننده به خریدار محدود شده، اما در این ماده تکلیف حرفه‌ای به ارائه خدمت سالم به خریدار محدود نشده است (هاشمی، ۱۳۸۹، ص ۷۲) و می‌توان گفت^۲ در واقع حرفه‌ای افزون بر اینکه در برابر خریدار خدمت به تحویل خدمت سالم متعهد است، در مقابل تمام اشخاص ثالث نیز با این تکلیف مواجه است تا خدمتی را که وارد جامعه مصرف‌کنندگان می‌کند، سالم باشد؛ در غیر این صورت، ثالث می‌تواند به استناد نقض این تعهد قانونی مطالبه خسارت کند.^۳

۱. قید اکثر موارد از آن نظر است که در مواردی چنین نیست. برای مثال، اگر شخص به بیماری نادری مبتلا شده باشد که مطابق علم روز قابل تشخیص است، اما از سوی بیشتر پزشکان به صورت متعارف این ظن نمی‌رود که بیماری یادشده است، به‌ویژه اگر هزینه تشخیص پایین باشد، رفتار پزشک تقصیر به معنای مرسوم نیست، اما از آنجا که انتظار متعارف بیمار را نقض کرده است، می‌تواند عیب خدمت تلقی شود (Greenfield, 1974, p. 669).

۲. برای ملاحظه دیدگاه دیگر، ر.ک. بادینی، ۱۳۹۱، ص ۵۳۸.

۳. در جمع مسئولیت ارائه‌کنندگان خدمات نسبت به خسارت ناشی از عیب خدمت در مقابل اشخاص ثالث و مفهوم مصرف‌کننده در ماده ۱ قانون که محدود به خریدار خدمت شده است، باید گفت: مفهوم مصرف‌کننده در رابطه قراردادی بین ارائه‌کننده و مصرف‌کننده و قواعد حاکم بر آن است، ولی مسئولیت ناشی از عیب خدمت محدود به خریدار نیست و ارائه‌کننده در مقابل اشخاص ثالث نیز مسئول است. در قانون تعزیرات و در قانون نظام صنفی نیز ارائه‌کنندگان خدمات در مقابل اشخاص ثالث مسئول جبران خسارت‌های وارده هستند.

البته با لحاظ کردن مسئولیت محض به‌عنوان مبنای مسئولیت، علاوه بر وجود سایر شرایط جبران ضرر از جمله مستقیم بودن ضرر و قابل پیش‌بینی بودن آن، با توجه به ملاحظات و سیاست‌های اقتصادی و اجتماعی که در شناسایی این نوع مسئولیت وجود دارد و تحمل ضرر را در ابتدا برعهده حرفه‌ای قرار می‌دهد (برخلاف مبنای تقصیر که تحمل ضرر را ابتدا برعهده زیان‌دیده می‌گذارد)، در شناسایی عیب خدمت نیز باید به این ملاحظات و سیاست‌ها توجه کرد و معیارهای عینی را در شناسایی عیب خدمات ملاک قرار داد. بر این اساس، فایده اجتماعی که به‌وسیله حرفه‌ای ارائه می‌شود، روش‌های جایگزین که می‌تواند از سوی حرفه‌ای برای محقق کردن نتیجه مشابه استفاده شود، امکان خدمات جایگزین، احتمال ورود ضرر، ماهیت ضرر، هزینه کاهش خطر، توانایی حرفه‌ای در تحصیل بیمه و یا سایر روش‌های جبران ضرر، اثر اجتماعی مسئولیت حرفه‌ای در مورد خدماتی که ارائه می‌کند، میزان امور غیرمادی (قضاوتی) در ارائه خدمات که نیازمند تصمیم‌گیری از سوی حرفه‌ای است - به‌طوری که روش‌های متعارف سابق وجود نداشته باشد - مدت زمانی که حرفه‌ای در اختیار دارد، و نیز فاکتورهای دیگر باید در شناسایی عیب خدمت مورد توجه قرار گیرند (vandall, 1984, p.52).

نتیجه

این قاعده عمومی که هر کس مرتکب تقصیر شود و خسارتی به دیگری وارد کند، مسئول جبران خسارت است و در حقوق ایران تحت عناوینی چون تسبیب و اتلاف شناخته شده و در ماده ۱ قانون مسئولیت مدنی به آن اشاره شده است، زمینه مسئولیت مدنی حرفه‌ای در برابر ثالث را فراهم می‌کند. قاعده عمومی یادشده که در حقوق سنتی کامن‌لا شناخته شده نبود، این مزیت را دارد که زیان‌دیده ثالث می‌تواند با اثبات تقصیر مدنی حرفه‌ای، تجاوز از رفتار یک هم‌حرفه‌ای شایسته در شرایط حادثه، مطالبه خسارت کند و حرفه‌ای نمی‌تواند با استناد به اصل نسبی بودن قراردادهای خود را از مسئولیت معاف سازد. با وجود این، قاعده عمومی یادشده که در نظام سنتی مسئولیت مدنی قرار گرفته است،

برابر ماده ۵۴ قانون تعزیرات: «در کلیه مواردی که به علت وقوع تخلفات مشمول تعزیرات حکومتی خسارتی متوجه اشخاص اعم از حقیقی یا حقوقی شده باشد حق شکایت برای آنها محفوظ خواهد بود» و مطابق ماده ۶۷ قانون نظام صنفی: «چنانچه بر اثر وقوع تخلف‌های مندرج در این قانون، خسارتی به اشخاص ثالث وارد شود، به درخواست شخص خسارت‌دیده، فرد صنفی متخلف، علاوه بر جریمه‌های مقرر در این قانون، به جبران زیان‌های واردشده به خسارت‌دیده نیز محکوم خواهد شد». مصادیق قانونی این توسعه در حوزه عرضه کالا نیز مشاهده می‌شود. در ماده ۹ قانون پیش‌فروش آپارتمان‌ها و در ماده ۳ قانون حمایت از حقوق مصرف‌کنندگان خودرو، به مسئولیت سازندگان این کالاها در برابر ثالث اشاره شده است.

ضعف‌های زیادی در جبران خسارت ثالث دارد. تعهدات ویژه حرفه‌ای در برابر طرف قرارداد، استناد به عدم حصول نتیجه در تعهدات به نتیجه حرفه‌ای در قرارداد، فرض تقصیر حرفه‌ای در رابطه قراردادی و عدم امکان شرط خلاف و اسقاط‌کننده تعهدات قراردادی، از جمله مزایایی هستند که طرف قرارداد از آن برخوردار، اما ثالث در استفاده از آن‌ها با مانع اصل نسبی بودن روبرو است.

تلاش‌هایی که در نظام سنتی و بر پایه قواعد شناخته‌شده آن انجام شده است تا ثالث بتواند به نقض تعهدات قراردادی استناد کند، مانند ایده نسبت تقصیر قراردادی، تعهد به نفع ثالث، امکان تعهد به سود عموم و شکل‌گیری رابطه قراردادی مستقیم بین حرفه‌ای و ثالث، اگرچه راه‌حل‌های قابل توجهی در حمایت از ثالث هستند، اما همچنان ضعف‌ها و ایرادات خود را دارند. جایگاه حرفه‌ای در جامعه و عدم توازن قدرت اقتصادی او با ثالث، انتظارات معقول اشخاص ثالث از حرفه‌ای و آگاهی وی از این انتظارات، تعهدات حرفه‌ای در برابر طرف قرارداد که بسیاری از آن‌ها جنبه قانونی پیدا کرده است، دانش و تجربه حرفه‌ای و بسیاری مصالح اقتصادی و اجتماعی دیگر در حمایت از طرف ضعیف، ایجاب می‌کند که قانون‌گذار به قاعده عام مسئولیت اکتفا نکند و در صدد تبیین قواعد و راه‌حل‌های جدید در حمایت کامل از ثالث زیان‌دیده باشد.

در قوانین ویژه حرفه‌ای‌ها مانند پزشکان، وکلا، حسابداران، مهندسان، بانک‌ها و مؤسسات مالی، مقرراتی در مورد مسئولیت مدنی آن‌ها در برابر ثالث تدوین نشده است. در قانون حمایت از حقوق مصرف‌کنندگان (مصوب ۱۳۸۸ش) که تنها قانونی است که در حمایت از مصرف‌کنندگان در برابر حرفه‌ای‌ها به تصویب رسیده، به روشنی به مسئولیت حرفه‌ای‌ها در برابر ثالث اشاره نشده است و متأسفانه در آخرین اصلاحات در تعریف مصرف‌کننده که قلمرو شخصی قانون را تعیین می‌کند، حمایت خود را تنها به طرف قرارداد محدود کرده و از استفاده‌کننده از خدمات و ثالث نامی نبرده است. با وجود این، چنین برداشتی نیز می‌توان داشت که قانون‌گذار در ماده ۲ این قانون، حرفه‌ای را مسئول صحت و سلامت خدمات مطابق قانون، قرارداد و عرف دانسته و این تعهد و مسئولیت را محدود به طرف قرارداد نکرده است. بنابراین، اگر خدماتی که حرفه‌ای به موجب قرارداد انجام آن را برعهده گرفته است، معیوب باشد و خسارتی به ثالث وارد کند، نامبرده می‌تواند به استناد این ماده علیه حرفه‌ای طرح دعوا کند و به اثبات تقصیر مدنی حرفه‌ای نیازی نیست؛ در واقع حرفه‌ای (همانند عرضه‌کنندگان کالا) در برابر طرف قرارداد خود و ثالث مسئولیت محض دارد.

انتقادی که به صورت متعارف به مسئولیت محض حرفه‌ای‌ها وارد می‌شود، این است که آن‌ها نمی‌توانند نتیجه خدمات را تضمین کنند، بلکه تعهد آن‌ها به وسیله است و رفتار آنان

باید با رفتار یک هم حرفه‌ای متعارف مقایسه شود. اما این انتقاد بر پایه این فرض اشتباه است که مسئولیت محض در مورد حرفه‌ای‌ها به معنای تضمین نتیجه نیست که هر عدم دسترسی به نتیجه مورد نظر محض حرفه‌ای‌ها لزوماً به معنای تضمین نتیجه نیست بلکه مانند عرضه کالا، لازم است عیب خدمات اثبات شود مصرف کننده، ایجاد مسئولیت کند. بلکه مانند عرضه کالا، لازم است عیب خدمات اثبات شود که این امر مستلزم شناسایی موضوع قرارداد حرفه‌ای با طرف قرارداد است تا خدمتی که وی برعهده گرفته است، مشخص شود. بر این اساس اگر خدمت موضوع قرارداد معیوب باشد، حرفه‌ای تعهد خود در ماده ۲ قانون یادشده را نقض کرده و مسئول خسارت وارده به زیان دیدگان است. این راه حل موجب می شود ثالث بتواند مانند طرف قرارداد به نقض تعهدات ویژه قراردادی و هر نوع تعهد قراردادی (اعم از وسیله و نتیجه) استناد نماید و از مسئولیت مبتنی بر تقصیر که در واقع ریشه در مفهوم خدمات و ارتباط مستقیم آن با زیان دیده و جایگاه خاص حرفه‌ای و حمایت از طرف ضعیف تر دارد، استفاده کند.

با وجود این، از آنجا که قانون گذار به صراحت به این مطلب نپرداخته، شایسته است در قانون جامع حمایت از حقوق مصرف کنندگان به مسئولیت حرفه‌ای در برابر ثالث اشاره شده، در مقررات خاص حرفه‌ای‌ها با توجه به نوع فعالیت و جایگاه آنان مقرراتی مرتبط با نوع فعالیت حرفه‌ای در باب خسارات ناشی از فعالیت آنان در برابر ثالث تدوین گردد.

منابع و مأخذ

الف) فارسی

۱. اسکینی، ربیعا (۱۳۸۲)، حقوق تجارت، ج ۱، چ ۳، تهران: انتشارات سمت.
۲. بادینی، حسن (بهار ۱۳۹۰)، «بررسی تطبیقی قابلیت جبران «ضرر اقتصادی» در مسئولیت مدنی»، فصلنامه حقوق، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دوره ۴۱، ش ۱، ص ۷۸-۵۹.
۳. بادینی، حسن (تابستان ۱۳۹۱)، «نقدی بر مبنا و قلمرو مسئولیت مدنی عرضه کنندگان کالاها و خدمات در قانون حمایت از حقوق مصرف کنندگان مصوب ۱۳۸۸»، مجله تحقیقات حقوقی، ش ۵۸، ص ۵۵۴-۵۱۱.
۴. بادینی، حسن؛ شعبانی کندسری، هادی؛ رادپرور، سجاد (بهار و تابستان ۱۳۹۱)، «مسئولیت محض؛ مبانی و مصادیق»، مجله مطالعات حقوق تطبیقی، دوره ۳، ش ۱، ص ۳۶-۱۹.
۵. بحرانی، یوسف (مهر ۱۳۶۳)، حدائق الناضره، ج ۲۱، مؤسسه نشر اسلامی.

۶. جعفری لنگرودی، محمدجعفر (۱۳۷۸)، مبسوط در ترمینولوژی حقوق، ج ۳، کتابخانه گنج دانش.
۷. حاجی نوری، غلامرضا (۱۳۸۷)، مسئولیت مدنی ناشی از طراحی و ساخت سازه‌ها، رساله دکتری، دانشکده حقوق دانشگاه تهران.
۸. حکمت‌نیا، محمود (۱۳۸۹)، مسئولیت مدنی در فقه امامیه، ج ۲، قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
۹. خشنودی، رضا (بهار ۱۳۹۲)، «مطالعه تطبیقی تعهد ایمنی در حقوق ایران و فرانسه»، مجله پژوهش‌های حقوق تطبیقی، دوره ۱۷، ش ۱، ص ۴۷-۲۳.
۱۰. داوید، رنه و ژوفره اسپینوزی، کامی (زمستان ۱۳۹۱)، دو نظام بزرگ حقوقی معاصر، ترجمه و تلخیص: حسین صفایی، ج ۹، بنیاد حقوقی میزان.
۱۱. شلیله، محمد (تابستان ۱۳۸۳)، حرفه‌ها و حرفه‌ای‌گری، نشریه اقتصاد «حسابرس»، ش ۲۴، ص ۶۱-۵۴.
۱۲. ژوردن، پاتریس (۱۳۸۶)، تحلیل رویه قضایی در زمینه مسئولیت مدنی، ترجمه و تحقیق: مجید ادیب، چ ۱، تهران: نشر میزان.
۱۳. ژوردن، پاتریس (۱۳۸۵)، اصول مسئولیت مدنی، ترجمه و تحقیق: مجید ادیب، چ ۲، تهران: نشر میزان.
۱۴. صفایی، سید حسین (تابستان ۱۳۹۱)، «مبنای مسئولیت مدنی پزشک با نگاهی به لایحه جدید قانون مجازات اسلامی»، فصلنامه علمی-پژوهشی دیدگاه‌های حقوق قضایی، دوره ۱۷، ش ۵۸، ص ۱۵۶-۱۴۱.
۱۵. عادل، مرتضی و غفاری فارسانی، بهنام (۱۳۸۹)، «قلمرو اعمال قوانین حمایت از مصرف‌کننده و عوامل مؤثر بر آن»، مطالعات حقوق تطبیقی، دوره ۱، ش ۲، ص ۱۸۱-۱۵۹.
۱۶. فرامرز قراملکی، احد و همکاران (۱۳۸۶)، اخلاق حرفه‌ای در تمدن ایران و اسلام، چ ۲، تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
۱۷. فرامرز قراملکی، احد (۱۳۹۰)، درآمدی بر اخلاق حرفه‌ای، چ ۴، تهران: انتشارات سرآمد.
۱۸. قاسمی حامد، عباس (۱۳۷۵)، «مروری اجمالی بر نظریه تعهد به دادن اطلاعات در قرارداد از دیدگاه حقوق فرانسه»، مجله کانون وکلا، ش ۱۰.
۱۹. قدک، عبدالرسول (۱۳۷۷-۱۳۷۶)، «وابستگی قراردادهای در زمینه اعتبارات مصرفی حقوق فرانسه»، مجله تحقیقات حقوقی، ش ۲۱ و ۲۲، ص ۱۴۸-۱۰۷.
۲۰. قهرمانی، نصرالله (۱۳۷۷)، مسئولیت مدنی و کیل دادگستری، چ ۱، تهران: نشر گندم.

۲۱. کاتوزیان، ناصر (۱۳۸۰)، دوره حقوق مدنی، قواعد عمومی قراردادها، ج ۳، چ ۳، ویرایش جدید، تهران: شرکت سهامی انتشار.
۲۲. ----- (۱۳۹۳)، دوره مقدماتی حقوق مدنی، وقایع حقوقی، چ ۱۴، تهران: شرکت سهامی انتشار.
۲۳. ----- (۱۳۸۴)، مسئولیت ناشی از عیب تولید، چ ۲، انتشارات دانشگاه تهران.
۲۴. ----- (۱۳۸۷ الف)، الزام‌های خارج از قرارداد «قواعد عمومی، ج ۱، چ ۸، انتشارات دانشگاه تهران.
۲۵. ----- (۱۳۸۷ ب) دوره حقوق مدنی، قواعد عمومی قراردادها، ج ۴، چ ۵، ویرایش جدید، تهران: شرکت سهامی انتشار.
۲۶. کاظمی، محمود (تابستان ۱۳۹۰)، «ضرورت تغییر نظام مسوولیت مدنی پزشکی در حقوق ایران با نگاهی به تحولات ایجادشده در حقوق فرانسه»، فصلنامه حقوق، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، دوره ۴۱، ش ۲، ص ۱۶۸-۱۵۱.
۲۷. معین، محمد (۱۳۷۱)، فرهنگ معین، چ ۸، تهران: انتشارات امیرکبیر.
۲۸. ولدبیگی، فرزاد (۱۳۹۱)، قواعد عمومی مسئولیت مدنی حرفه‌ای، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تهران.
۲۹. هاشمی، سید احمدعلی (۱۳۸۹)، دامنه مسئولیت مدنی، چ ۱، تهران: دانشگاه امام صادق (ع).

ب) خارجی

30. Clerk, J F ; Lindsell, W H B ; (general editor) Brazier, Margaret R., "Clerk & Lindsell on torts", , 17th ed, Sweet & Maxwell, London, 1995.
31. Dugdale. .M.& Stanton. K.M., "professional liability", butterwoths, london, 1981
32. Ghestin, J. Jamin, Ch. Billiau, M, " traité de droit civil ; les effets du contract", 2. Ed, LGDJ, 1994
33. Goodman, Michael, "Strict Liability and the Professional Service transaction", insurance counsel journal, April, 1983, p. 216, 201-221
34. Greenfield, Michael M., "Consumer Protection in Service Transactions- Implied Warranties and Strict Liability in Tort", UTAH LAW REVIEW, 1974, 661-708
35. Hodges M.A. (Christopher J.S.), "product liability laws and practice", Sweet & Maxwell, London, 1993.
36. Herre (Chair), Johnny, Hondius, Ewoud, Alpa, Guido, "The Notions of Consumer and Professional and Some Related Questions", at: http://www.sgecc.uos.de/media/downloads/consumers_and_professionals

37. Howarth, David, "Economic Loss in England: the Search for Coherence, in Civil Liability for Pure Economic Loss", London, (1996)
38. Jackson, Rupert & Powell, John, "Jackson & Powell ON Professional Liability", sixth edition, Sweet & Maxwell, 2007
39. Le Tourneau, Philippe, "Responsabilité Civile professionnelle", Daloz, 2 edition, Refondue et augmentée, 2005 .
40. Morgan, Fred W., "Strict Liability and the Marketing of Services vs. Goods: A Judicial Review", Journal of Public Policy & Marketing, Vol. 6 (1987), 43-57
41. Miller C.J. & Lovell P.A., "Product Liability", London, Butterworths, (1977)
42. Pascal Ancel, Marie et Claire Rivier, "Les divergences de jurisprudence", Publications de Université de Saint-Etienne, 2003
43. Powers, William C., "Distinguishing between products and Services in Strict Liability", North Carolina law review, Vol. 62, 1983-1984, 415-434
44. Prosser, William L., "Hand book of the Law of Torts", Fourth Edition, West publishing CO, 1971.
45. Prosser and Keeton, "law of torts", fifth edition, West publishing Co, 1984.
46. Sido, Kevin R., "Architect and Engineer Liability: Claims Against Design Professionals", 3rd ed, Aspen Publishers, 2006
47. Vandall, Frank J., "Applying Strict Liability To Professionals: Economic And Legal Analysis", Indiana Law Journal, Vol. 59, 1983-1984, 25-64
48. Viney, Genevieve, "Traite de droit civil, introduction A La Responsabilite", L.G.D.J, 2 edition, paris, 1995